

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE W ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM

Monika Stanny

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa
Polska Akademia Nauk

ZRÓŻNICOWANIE TERYTORIALNE WYBRANYCH PROBLEMÓW LUDNOŚCIOWYCH W KONTEKŚCIE ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO POLSKIEJ WSI

Wprowadzenie

Przestrzenne zróżnicowanie problemów ludnościowych na obszarach wiejskich w Polsce ma bogatą etiologię. Wiąże się m.in. z zasiedlaniem ziem zachodnich i północnych po II wojnie światowej, długotrwałym procesem selektywnych migracji do miast w części regionów kraju, ukształtowaniem się obszaru nasilonych migracji wahadłowych w Polsce południowej, a także z procesami suburbanizacji. Na przebieg procesów ludnościowych wywierał także wpływ regionalnie zróżnicowany charakter stosunków pracy w rolnictwie. Na tzw. ziemiach zachodnich i północnych dominowało rolnictwo oparte na pracy najemnej, podczas gdy w Polsce centralnej i południowej rolnictwo rodzinne. W znacznym stopniu stanowi to wciąż konsekwencję rozmaitych losów historycznych poszczególnych regionów (głównie podziałów rozbiorowych). Czynniki wpływających na zróżnicowanie przestrzenne struktur demograficznych

ludności wsi było jednak znacznie więcej. W ich efekcie liczebność ludności wiejskiej przez wiele lat nie ulegała większym zmianom, zmniejszał się jednak jej udział w liczbie ludności kraju, tzn. że nadwyżki przyrostu naturalnego wchłaniane były przez miasto. Zmieniał się istotnie rozkład przestrzenny zaludnienia wsi i polaryzowała przestrzenna struktura według wieku.

Tempo i kierunek tych zmian były bardzo zróżnicowane regionalnie. Na obszarach starych demograficznie wolniej poprawiała się struktura wykształcenia, słabsza była skłonność do podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej na rachunek własny, rolnictwo miało bardziej tradycyjny charakter, wśród źródeł utrzymania dużą rolę odgrywały źródła niezarobkowe. Duży udział ludności młodej to cecha obszaru imigracyjnego (napływu ludności), gdzie brak przywiązania do ziemi wpływał na relatywnie wysoki odsetek gospodarstw domowych nie użytkujących ziemi, lecz utrzymujących się z pracy poza rolnictwem.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na trzy główne aspekty demograficzne jako istotne czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce. Przez rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich rozumiemy powstanie takich struktur gospodarczych i społecznych w środowisku lokalnym, które są w stanie generować godziwe dochody mieszkańców i nie prowadzić do niekorzystnych zjawisk (jak np. przeludnienie agrarne, depopulacja, bezrobocie, ubóstwo). Oczywiście cel ten nie jest możliwy do zrealizowania przy pomocy jednego uniwersalnego scenariusza, gdyż ścieżki rozwoju struktur lokalnych są bardzo różne.

W świetle powyższego przedmiot badania obejmuje wielokryterialną analizę problemów typowych dla populacji wiejskiej, istotnych dla rozwoju społeczno-gospodarczego polskiej wsi, z podkreśleniem kwestii przestrzennego ich zróżnicowania. Podjęte obszary diagnostyczne to:

1. Problem izolacji przestrzennej miejscowości wiejskich i dostępności ludności do dóbr;
2. Problem starzenia się populacji, w tym starzenia zasobów pracy;
3. Problem niewykorzystania zasobów pracy.

Analizą objęto 2172 gminy wiejskie i obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich w Polsce. Podstawowym źródłem informacji były dane z Banku Danych Regionalnych za lata 2006-2008, wzbogacone danymi z NSP 2002. Do prezentacji zróżnicowań regionalnych wykorzystano metodę kartograficzną (patrz załączone kartogramy) wspartą analizą statystyczną. Badania wpisują się w nurt analiz demograficznych wsi prowadzonych w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN od wielu lat¹.

---

¹ Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce. Red. I. Frenkel, A. Rosner. PTD, IRWiR PAN, Warszawa 1995.

Problem izolacji przestrzennej miejscowości wiejskich i dostępność ludności do dóbr i usług

Obecnie ludność wsi stanowi 40% ogólnej liczby mieszkańców kraju, obszary wiejskie to ponad 93% jego powierzchni. Zestawienie tych dwóch wielkości pozwala dostrzec, że jedną z najistotniejszych cech wsi jest jej przestrzenność, rozproszenie w przestrzeni małych jednostek osadniczych. Bariera izolacji przestrzennej obszarów wiejskich ma różnorakie konsekwencje. Dychotomicznie ujmując, do korzystnych cech zaliczyć należy małą antropopresję, zaś do niekorzystnych dostępność do rynku pracy, usług materialnych i niematerialnych (co w terminologii społecznej ujmujemy w kategoriach marginalizacji). Waga tej bariery w poszczególnych przypadkach zależy od rozwoju sieci infrastrukturalnych (zwłaszcza dróg i komunikacji publicznej) oraz od wielkości miejscowości wiejskich. To z kolei uzależnione jest po prostu od „renty położenia”, czyli najczęściej endogenicznych uwarunkowań rozwoju ośrodka.

Ponieważ kwestia empirycznego opisanie tego problemu jest niezwykle trudna, gdyż brak jest danych obrazujących ten niezwykle ważny w rozwoju lokalnym problem, postanowiono wykorzystać wskaźnik średniej wielkości miejscowości wiejskiej w gminie. Mimo licznych jego ułomności nie istnieje obecnie możliwość bardziej szczegółowej charakterystyki struktury osadniczej obszarów wiejskich².

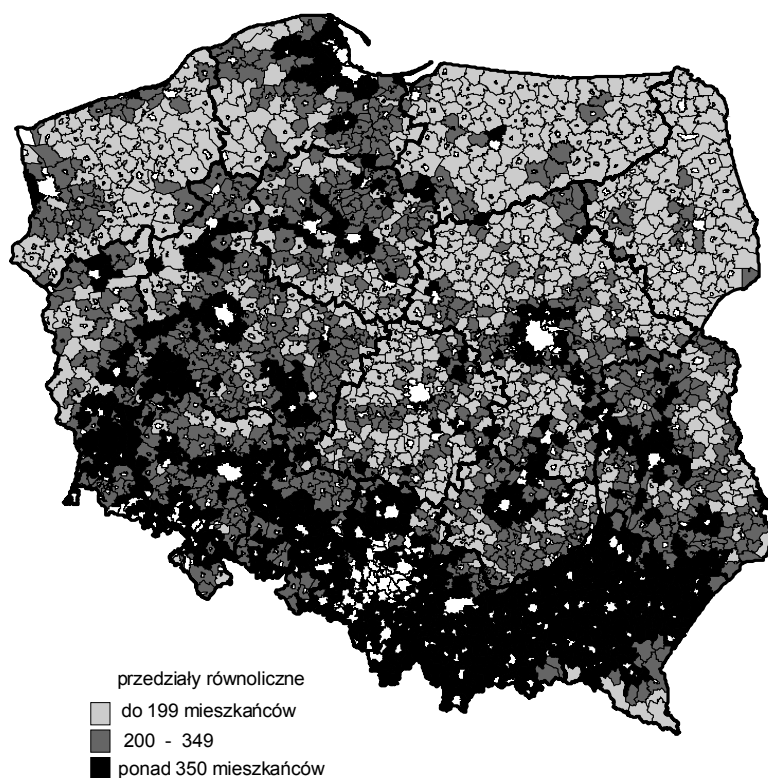
W 2008 roku było w Polsce 54 tys. miejscowości wiejskich, skupionych w liczbie 31,6 tys. sołectw. Średnio na 1 miejscowość przypadało 260 osób (najmniej w woj. podlaskim, najwięcej w woj. śląskim). Stopień rozproszenia mieszkańców gminy przedstawia rys. 1, który wskazuje na istotną dyspersję w Polsce północnej (terenach zasiedlanych w wyniku migracji powojennych). Znacznie większe dysproporcje w wartości indeksu pomiędzy ośrodkiem kluczowym w województwie a obszarami peryferyjnymi obserwujemy w Polsce centralnej – tu uwypukla się zjawisko peryferyzacji gmin leżących na pograniczu regionów administracyjnych.

Biegunem przeciwnym rozkładu tej cechy jest obszar Polski południowej, charakteryzujący się relatywnie najgęstszą siecią osadniczą. W regionie tym, historycznie nazywanym również Galicją, stale utrzymuje się (wykształcona jeszcze w okresie międzywojennym) tradycja dojazdów do pracy w mieście (zastępując istotnie migracje definitywne). Ponadto jest to obszar bardzo silnie rozdrobnionego rolnictwa (z najwyższym przeludnieniem agrarnym w kraju).

---

² Ostatnie szczegółowe dane dotyczące stopnia rozproszenia zabudowy poszczególnych miejscowości pochodzą ze spisu 1970 r. i są dalece nieaktualne, zaś sieć drogowa, komunikacja publiczna, rozkład przystanków itp. znajdują się w badaniach przedzpisowych GUS z 1987 r.

W grupie jednostek o wysokiej koncentracji ludności znajdują się również gminy położone wokół większych miast.

Rys. 1. Średnia wielkość miejscowości wiejskiej w gminie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDR 2008.

Bez wątpienia taka cecha wsi jak przestrzenność, wyrażona powyższym wskaźnikiem czy inną bardziej znaną miarą, jaką jest gęstość zaludnienia, zmniejsza możliwość powstawania pozytywnych efektów zewnętrznych w rozwoju społeczno-gospodarczym obszaru³. Jednocześnie zwiększa koszty doprowadzenia infrastruktury technicznej, dostępności do infrastruktury społecznej i instytucjonalnej, zmniejsza poziom konkurencji oraz stwarza bariery utrudniające osiągnięcie masy krytycznej dźwigni rozwoju gospodarczego, którą na poziomie lokalnym są małe i średnie przedsiębiorstwa. Wśród czynników powodujących ekonomiczne „upośledzenie” obszarów wiejskich na skutek dyspersji

³ I. Frenkel: Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian. IRWiR PAN, Warszawa 2003.

przestrzennej ludności są też wyższe koszty związane z dostarczaniem usług, ponoszone przez biznes i społeczności lokalne. W efekcie obserwujemy błędne koło, w którym mniej korzystne warunki dla działalności gospodarczej prowadzą do utraty miejsc pracy, co z kolei skłania ludność do opuszczania obszarów wiejskich, pogłębiając opisywany tu problem izolacji przestrzennej⁴.

Problem starzenia się populacji

Powszechnie wiadomo, że społeczeństwo polskie ulega procesowi starzenia. Jest on jednak silnie zróżnicowany przestrzennie, przy czym jego rozkład w przestrzeni pozwala na wyjaśnienie przyczyn tego zróżnicowania. Jedną z najczęściej wykorzystywanych miar starości populacji jest odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym. Informacja, jaką on niesie, pod pewnymi względami ma ograniczoną wartość z tego względu, że pokazuje udział określonej grupy wieku, a nie pokazuje jednocześnie ani kierunku zmian (procesu starzenia się lub odmładzania populacji), ani żadnego z elementów struktury pozostałych grup wieku.

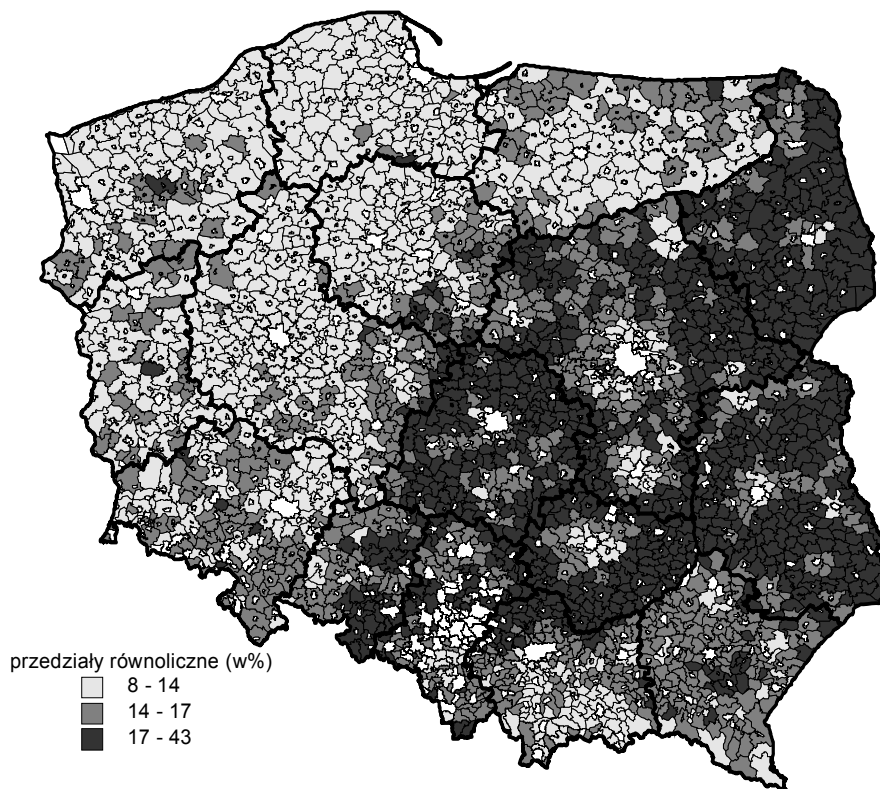
Duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym charakterystyczny jest dla obszarów: o zdecydowanej przewadze rolnictwa w strukturze lokalnej gospodarki, z których odpływała młodzież oraz gdzie gęstość zaludnienia jest relatywnie mała i wykazuje dalsze tendencje do zmniejszania się (rys. 2). Geograficznie jest to Polska wschodnia i centralna. Biorąc pod uwagę granice historyczne, można powiedzieć, że obszar ten pokrywa się z dawnym zaborem rosyjskim. Zjawiska te charakterystyczne są dla „obszarów problemowych”⁵, na których poza niekorzystnymi zmianami o charakterze demograficznym obserwuje się stagnację, a często regres infrastruktury społecznej, niekorzystne przekształcenia sieci osadniczej (czasem nawet zanikanie całych wsi). Masowość ich typowa jest dla tzw. ściany wschodniej i obserwowana systematycznie od lat 70.

Znacznie niższy wskaźnik starości występuje w Wielkopolsce i na terenach zasiedlanych po II wojnie światowej (Ziemie Zachodnie i Północne). Jednak na ogólny podział regionalny nakłada się inna tendencja, również związana z procesami migracyjnymi. Młodsza (w rozumieniu, jakie wyznacza wskaźnik) jest ludność zamieszkująca w sąsiedztwie dużych miast, starsza – w obszarach wiejskich leżących w oddaleniu od nich. Jest to wynik napływu na te tereny migran-

⁴ K. Zawalińska: Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. IRWiR PAN, Warszawa 2009, s. 25.

⁵ Szerzej na temat w: Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa 2002.

tów zarówno z tego miasta, jak i z bardziej odległych obszarów wiejskich, którzy nie osiedlają się w mieście, ale w jego sąsiedztwie.

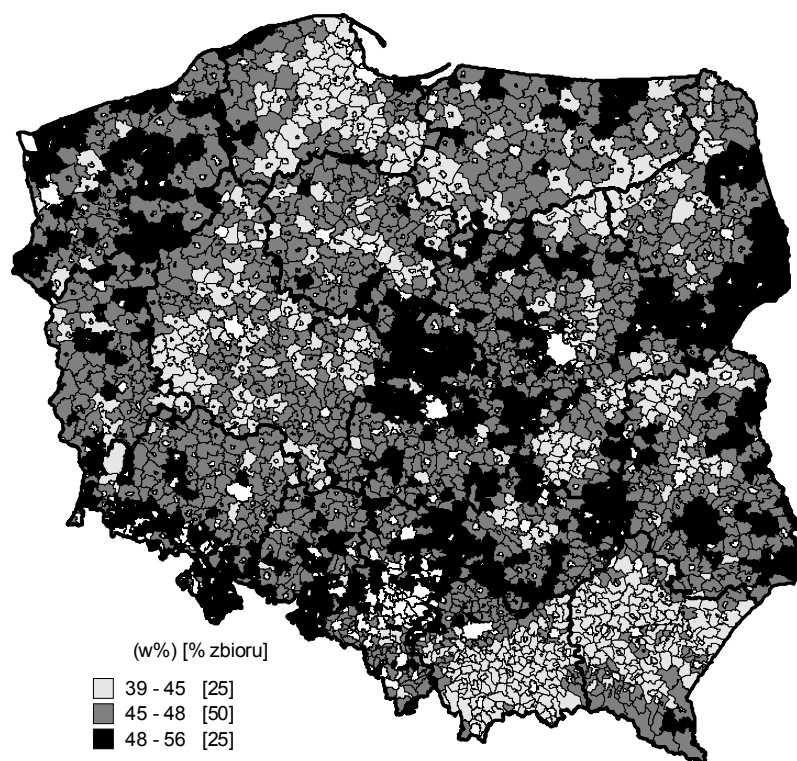
Rys. 2. Udział ludności w wieku poprodukcyjnym

Źródło: Ibid.

Drugą miarą charakteryzującą problem starzenia się społeczeństwa, ale istotnie powiązaną z rynkiem pracy, jest wskaźnik „postarzenia się zasobów pracy”⁶. Został on obliczony jako udział ludności w niemobilnym wieku produkcyjnym w całym zasobie ludności w wieku produkcyjnym (rys. 3). Jego wartość informacyjna jest dwójaka, z jednej strony prognostyczna pozwala oczekiwać, że (w przypadku wartości wysokich) populacja będzie się starzała, wzrastać będzie udział ludności w wieku poprodukcyjnym. Z drugiej strony wysoka wartość wskaźnika oznacza, że zasoby pracy są mało mobilne przestrzennie, słabo podatne na przekwalifikowanie i relatywnie niechętne innowacjom. Waga tego indeksu jest szczególnie duża na wsi, którą czekają ważne przekształcenia struk-

⁶ A. Rosner, M. Stanny: Demograficzne aspekty zasobów pracy w Polsce do 2030 r. „Polityka Społeczna” 2008, nr 1, s. 1-5.

turalne, gdyż będą się one odbywały znacznie większym kosztem społecznym w tych rejonach, w których struktura zasobów pracy będzie niekorzystna.

Rys. 3. Postarzanie się zasobów pracy (relacja ludności w wieku niemobilnym do ludności w wieku produkcyjnym)

Źródło: Ibid.

Rozkład przestrzenny wskaźnika potwierdza zasadniczą różnicę między przebiegiem procesów demograficznych w Polsce centralnej i wschodniej, w której zasoby pracy mają w swojej strukturze wysoki udział osób w wieku starszym (niemobilnym), a pozostałymi regionami kraju. Najkorzystniejsza struktura siły roboczej ze względu na wiek występuje w granicach dawnej Galicji (Podkarpacie) oraz na terenie województwa pomorskiego, części województwa warmińsko-mazurskiego oraz w części wschodniej województwa opolskiego (zamieszkałej przez ludność autochtoniczną).

Podobnie jak w przypadku innych wskaźników, dostrzec można odmienną sytuację w pobliżu większych ośrodków miejskich i na obszarach oddalonych od tych ośrodków. Jednak rozkłady te mogą być efektem różnych scenariuszy. Na przykład dla miast takich jak Warszawa, Poznań, Wrocław, Szczecin, w których

proces intensywnego kształtowania się stref podmiejskich rozpoczął się wcześniej, struktura wieku zasobów pracy nie odbiega od przeciętnej, a nawet jest niekorzystna (np. Łódź). W miastach, wokół których proces suburbanizacji rozpoczął się później (Radom, Kielce, Siedlce, Konin, Ostrołęka itp.), struktura zasobów pracy ze względu na wiek jest szczególnie korzystna.

Wskaźnik ten w sposób pośredni związany jest z przyrostem naturalnym. Otóż obszary młode demograficznie mają wyższy udział ludności w wieku mobilnym, a tym samym odznaczają się większą reprodukcją ludności wyrażoną np. współczynnikiem urodzeń. Przykładem istotnej korelacji tych zjawisk jest Podkarpacie oraz Kaszuby i częściowo Wielkopolska.

Problem niewykorzystania zasobów pracy

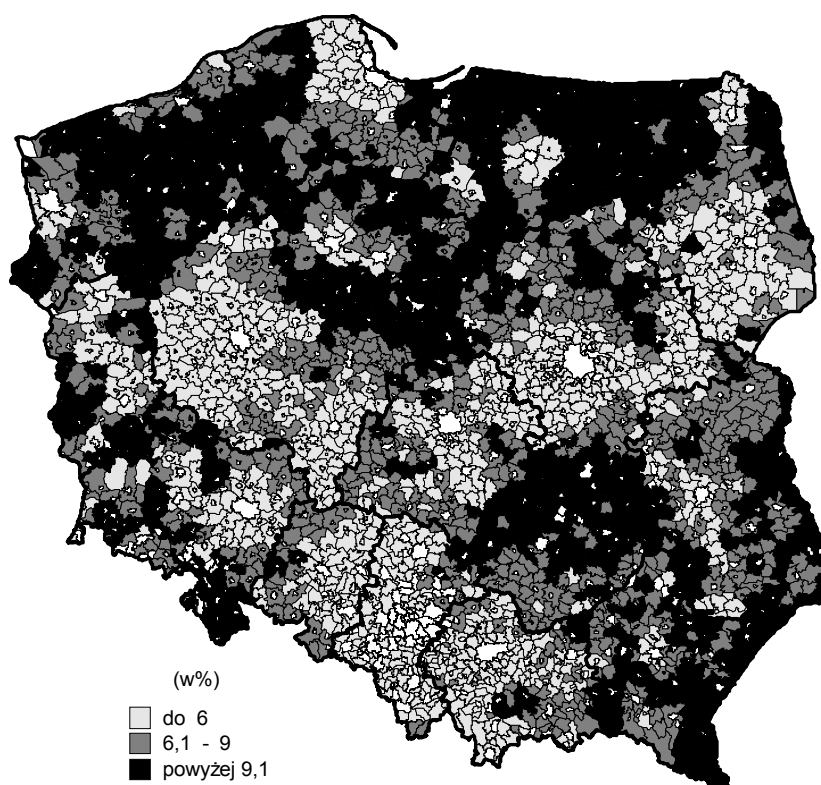
Zagadnienia wykorzystania zasobów pracy na wsi są niezwykle skomplikowane ze względu na specyficzną strukturę społeczną wsi oraz splot uwarunkowań demograficznych, związane z systemem rejestracji bezrobotnych, ze specyficznymi stosunkami pracy w rolnictwie rodzinnym, a także z obyczajowością wiejską charakterystyczną dla małych społeczności.

W roku 2010 bezrobotnych zarejestrowanych mieszkających na wsi było 856 tys., a według BAEL ok. 611 tys.⁷. Różnica między tymi dwoma źródłami informacji o skali bezrobocia ma charakter stały, BAEL wykazuje liczbę bezrobotnych wiejskich stale mniejszą od rejestracji. Wielkość stopy bezrobocia na wsi jest zbliżona do miejskiej, wyższa według danych rejestracji bezrobotnych, a niższa według badania BAEL. Problem tkwi w metodzie zbierania informacji i w definicji osoby bezrobotnej. Ważne jest jednak co innego, zdecydowana większość bezrobotnych „jawnych” skupiona jest w zbiorze osób w gospodarstwach domowych bezrolnych. W przypadku osób w gospodarstwach domowych rolników nadwyżki zasobów pracy w ogromnej większości nie są rejestrowane i przybierają formę bezrobocia ukrytego. Decyduje o tym system prawny ograniczający możliwość rejestracji osób bezrobotnych przebywających w gospodarstwie rolnym oraz tzw. rodzinny charakter gospodarstw.

Bezrobocie (rejestrowane) na wsi od szeregu lat charakteryzuje się stosunkowo stabilnym rozkładem przestrzennym (patrz rys. 4), najwyższa stopa bezrobocia utrzymuje się w Polsce zachodniej i północnej, na terenach wysokiego udziału dawnego sektora państwowego w rolnictwie oraz na Kielecczyźnie (rejon dawnego Centralnego Ośrodka Przemysłowego – COP) i w województwie kujawsko-pomorskim.

⁷ BAEL: Kwartalna informacja o rynku pracy w IV kwartale 2010 r., 2011, www.stat.gov.pl.

Rys. 4. Natężenie bezrobocia w wieku produkcyjnym

Źródło: Ibid.

Podobnie jak „szara strefa”, trudne do analizy statystycznej są problemy zatrudnienia w rolnictwie rodzinnym. Specyficzny stosunek pracy charakterystyczny dla gospodarstw rodzinnych sprawia, że w rodzinach rolniczych bardzo rzadkim zjawiskiem jest występowanie osób bezrobotnych w takim sensie, jakie nadaje im przepis, na podstawie którego bezrobotni rejestrują swój status w urzędzie pracy. Ogromna większość bezrobotnych zarejestrowanych spośród mieszkańców wsi wywodzi się z rodzin bezrolnych. Osoby pochodzące z rodzin rolniczych nieposiadające innego zatrudnienia znajdują „pracę” w gospodarstwie. Pośrednio pokazują to dane Spisu Powszechnego 2002 roku, na podstawie których można wyliczyć, że stopa bezrobocia (według przyjętej w spisie metody, różnej od rejestracji i od definicji używanej w BAEL) wśród osób z rodzin rolniczych wynosiła 13,4%, podczas gdy z rodzin bezrolnych 31,0 %. Różnice te potwierdza wskaźnik zatrudnienia, który dla ludności w wieku 15 lat i więcej z rodzin rolniczych ma wartość 52,8%, zaś bezrolnych 34,3%.

Na wsi obok bezrobocia w formie jawnej, a więc określanego poprzez rejestrację systemu urzędów pracy, występuje także bezrobocie ukryte w postaci przerostów zatrudnienia w rolnictwie rodzinnym. Szacowanie przerostów zatrudnienia rolniczego jest procedurą skomplikowaną i nie istnieje powszechnie przyjęty, niebudzący wątpliwości sposób obliczeń. Stosunkowo najmniejsze zastrzeżenia budzi tzw. metoda subiektywna, wypracowana w latach 30. XX wieku przez Instytut Gospodarstwa Społecznego⁸. Pełne badanie bezrobocia ukrytego w rolnictwie przeprowadzono po raz ostatni przez GUS w 1996 roku. Wykazało ono ok. 800 tys. osób zbędnych wśród pracujących wyłącznie lub głównie w gospodarstwie, co dawało stopę zbędności ok. 20%⁹.

Pośrednio można wnioskować na temat skali aktualnych nadwyżek zatrudnienia rolniczego na podstawie przesłanek, których dostarczyły inne badania GUS¹⁰. Jednym z nich jest Spis Rolny 2002 roku, który posługując się już zmienioną definicją zatrudnienia rolniczego, wykazał zatrudnienie w rolnictwie w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych (rys. 5). W aspekcie przestrzennym miara ta jest silnie skorelowana z rozkładem stopy „zbędności” z 1996 roku¹¹.

Reasumując, zjawisku powiększania się przeludnienia agrarnego sprzyjały procesy substytucji pracy, zachodzące (choć bardzo powoli) procesy koncentracji ziemi oraz faza falowania demograficznego (wejście w wiek produkcyjny drugiego powojennego wyżu demograficznego). W przeciwnym kierunku oddziaływały procesy związane z rozwojem pozarolniczego rynku pracy dla ludności wiejskiej, jednak można sądzić, że nie mogły one w istotny sposób neutralizować czynników sprzyjających wzrostowi przerostów zatrudnienia rolniczego.

Na bardzo wysoki udział zatrudnienia rolniczego w strukturze zatrudnienia oraz na fakt, że gospodarstwa rodzinne charakteryzują się występowaniem w nich bezrobocia w formie ukrytej można spojrzeć dwojako. Z jednej strony jest związane z zapóźnieniami procesów przemian strukturalnych w stosunku do innych krajów, np. Niemcy, Dania. Z drugiej jednak, gdyby gospodarstwa rodzinne nie ponosiły kosztów transformacji, przechowując osoby „zbędne” poza rynkiem pracy, dynamika procesów transformacji w sferze pozarolniczej musia-

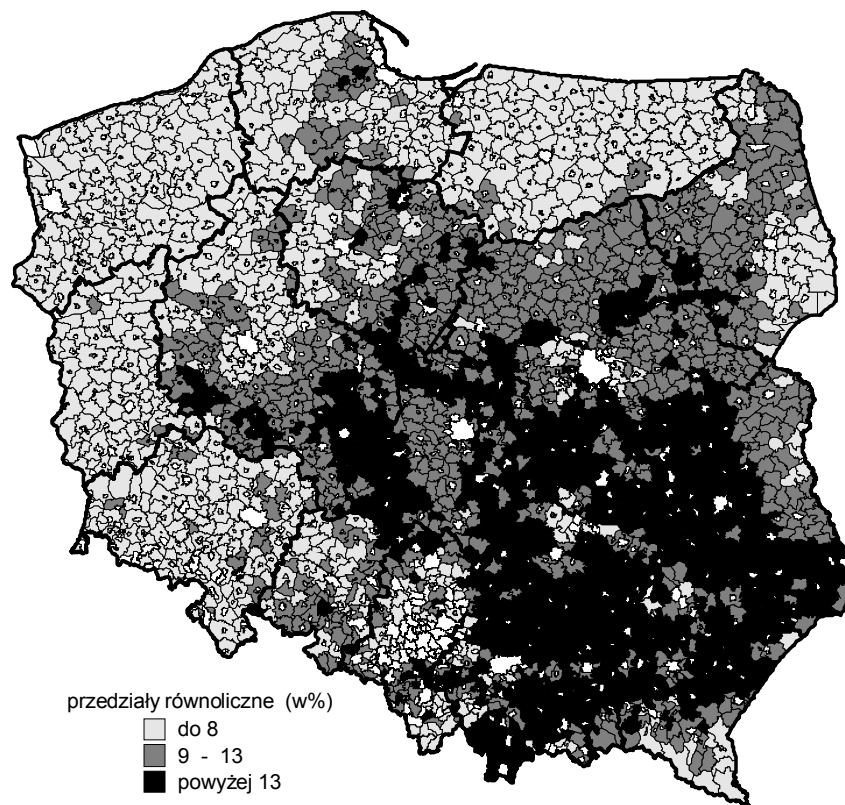
⁸ L. Landau, J. Pański, E. Strzelecki: *Bezrobocie wśród chłopów*. Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1939. Metoda polega na zadaniu rolnikowi pytania o to, czy wśród osób pracujących w gospodarstwie są takie, które mogłyby podjąć stałą pracę w pełnym wymiarze poza gospodarstwem i nie zmniejszyłoby to produkcji gospodarstwa.

⁹ M. Stanny: *Spatial Diversification of the Balance on the Labour Market in Rural Areas in Poland*. „Bulletin of Geography Socio-Economic Series” 2010, No. 14, s. 111.

¹⁰ J. Witkowski: *Wiejski rynek pracy w Polsce. Co nas czeka? W: Przyszłość pracy w XX wieku*. Red. S. Borkowska. IPiSS i GUS, Warszawa 2004.

¹¹ I. Frenkel: *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*. IRWiR PAN, Warszawa 2003; A. Rosner, M. Stanny: *Wykorzystanie zasobów pracy na wsi – uwarunkowania, bariery, nowe rozwiązania instytucjonalne*. „Nowe Życie Gospodarcze” 2007, nr XI.

łaby być mniejsza lub jej koszty społeczne ponoszone przez całe społeczeństwo znacznie wyższe.

Rys. 5. Pracujący wyłącznie lub głównie w rolnictwie indywidualnym w wieku produkcyjnym na 100 ha użytków rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NSP/PSR 2002.

Konkluzje

Cechą polskiej wsi jest silne zróżnicowanie terytorialne natężenia problemów ludnościowych. W gruncie rzeczy, jeśli mówimy „ogólnie o wsi”, powstaje obraz uśredniony, który nie ma swojego odpowiednika w rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Na taki „przeciętny” stan rzeczy składa się mozaika zróżnicowanych warunków gospodarczych, społecznych, przyrodniczych, tzw. korzyści lokalizacyjnych czy rozmaitych losów historycznych poszczególnych regionów. „Statystyczna” gmina wiejska w Polsce jest więc uśrednionym obrazem całego konglomeratu zróżnicowanych sytuacji, gdyż składają się na nią

m.in. warunki charakteryzujące: tzw. ścianę wschodnią o depopulacyjnym charakterze, jak i obszary aglomeracyjne – koncentrujące ludność, rozdrobnioną agrarnie historyczną Galicję oraz obszary północno-zachodniej części kraju, w których procesy koncentracji w rolnictwie są silnie zaawansowane. Również regiony południowe o przeciętnej liczbie mieszkańców jednej wsi przekraczającej 1000 osób i takie na północy kraju, w których przeciętna wieś pod tym względem jest 10 razy mniejsza. Nie znaczy to, że nie można, czy też nie należy analizować procesów dokonujących się na wsi polskiej traktowanej jako pewna całość, ale trzeba pamiętać o tym, że generalizacja oddala nas od obrazu rzeczywistego, spłaszcza go swoim uniwersalizmem. Wieś jest bowiem agregatem silnie zróżnicowanym wewnątrz i pozostającym w licznych związkach z innym agregatem – miastami.

Przedstawiona analiza prowadzi do wniosków, z których podkreślenia wymaga zwiększająca się waga sąsiedztwa rynków miejskich (a więc i dostępność komunikacyjna). Zmiany przestrzennego zróżnicowania problemów ludnościowych są i będą wypadkową kilku czynników, m.in. jakości zasobów endogenicznych, siły tendencji do szybszego wzrostu gospodarczego, rozwoju społecznego (kapitału społecznego), czynników związanych z lokalizacją nowych inwestycji (przedsięwzięć gospodarczych), jak i skuteczności polityki wyrównywania szans rozwojowych w zróżnicowanych wewnątrz regionach administracyjnych (czyli województwach).

Z trzech przedstawionych w opracowaniu problemów ludnościowych swoich dla polskiej wsi jeden jest nieodwracalny, wymagający stosowania instrumentów łagodzących nieuniknione skutki procesu starzenia się populacji. Kolejne dwa powinny stanowić pole aktywnej działalności prospójnościowej. Pierwszym jest konieczność przełamania izolacji przestrzennej miejscowości wiejskich poprzez rozwój infrastruktury komunikacyjnej wewnątrz układów gminnych (zwłaszcza połączenia wsi odległych z ośrodkiem centralnym) i związanej z tym komunikacji publicznej. Pozwoli to wzmocnić pożądane migracje wahadłowe, a tym samym poszerzy dostęp do rynków transakcyjnych (m.in. pracy czy edukacyjnego). Następnym to konieczność przyśpieszenia procesu zmniejszania zatrudnienia rolniczego w połączeniu z koncentracją ziemi, czyli inaczej, wzrost zatrudnienia pozarolniczego, polegającego na rozwoju nierolniczych dziedzin wytwórczości i usług. To zaś powinno przełożyć się na korzystniejsze proporcje zatrudnienia wg działów gospodarki narodowej i postępującą dezagraryzację struktury gospodarczej obszarów wiejskich. Oba te cele powinny być realizowane równocześnie, tak aby pojawiające się nadwyżki pracy na wsiach peryferyjnych nie prowadziły do nadmiernej migracji w kierunku centrów gminnych i w konsekwencji nadmiernej tam koncentracji ludności oraz procesów depopulacyjnych w miejscowościach peryferyjnych.

Bibliografia

- Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce. Red. I. Frenkel, A. Rosner. PTD, IRWiR PAN, Warszawa 1995.
- BAEL: Kwartalna informacja o rynku pracy w IV kwartale 2011 r., www.stat.gov.pl.
- Frenkel I.: Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian. IRWiR PAN, Warszawa 2003.
- Landau L., Pański J., Strzelecki E.: Bezrobocie wśród chłopów. Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1939.
- Rosner A.: Zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian. IRWiR PAN, Warszawa 2007.
- Rosner A., Stanny M.: Wykorzystanie zasobów pracy na wsi – uwarunkowania, bariery, nowe rozwiązania instytucjonalne. „Nowe Życie Gospodarcze” 2007, nr XI.
- Rosner A., Stanny M.: Demograficzne aspekty zasobów pracy w Polsce do 2030 r. „Polityka Społeczna” 2008, nr 1.
- Stanny M.: Spatial Diversification of the Balance on the Labour Market in Rural Areas in Poland. „Bulletin of Geography Socio-Economic Series” 2010, No. 14.
- Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa 2002.
- Witkowski J.: Wiejski rynek pracy w Polsce. Co nas czeka? W: Przyszłość pracy w XX wieku. Red. S. Borkowska. IPiSS i GUS, Warszawa 2004.
- Zawalińska K.: Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. IRWiR PAN, Warszawa 2009.

THE TERRITORIAL DIFFERENTIATION OF SELECTED POPULATION ISSUES IN THE CONTEXT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE POLISH COUNTRYSIDE

Summary

This study examines an intensity of demographic processes in rural areas of Poland focusing on its characteristic strong regional variation. A diagnostic approach is used to investigate selected aspects of spatial variations in rural areas of Poland such as:

- 1) the problem of spatial isolation of rural localities,
- 2) the aging of the rural population,
- 3) the problem of unused labor resources in rural areas.